

INVLOED VAN DE POSTWETGEVING OP DE ONTWIKKELING VAN PRENTBRIEFKAARTEN VAN GEUL(H)EM, HOUTHEM EN BROEKHEM

Rinus Suijkerbuijk

Bij de ontwikkeling van het toerisme in Houthem denkt men in de allereerste plaats aan de opkomst van de gastenverblijven. In het begin waren dat de hotels voor de kapitaalkrachtiger toerist. Pas veel later, met name na de Tweede Wereldoorlog, kwamen de pensions, de particuliere kamerverhuur (tegenwoordig zou men dat 'bed and breakfast' noemen) en de campings op. Als gevolg van de toename van het vreemdelingenverkeer ontstond er niet alleen behoefte aan hotelruimte, maar ook aan de ontwikkeling van bezienswaardigheden. De gast moest bezig gehouden worden. Alleen rondwandelen in de schitterende natuur was hoofddoel in dit "kuurgebied", maar af en toe iets afwisselends werd op prijs gesteld. Dus werden grotten ontsloten, uitzichttorens opgericht, verpozingsterrassen aangelegd, rustbanken geplaatst enz. Ook de mogelijkheid tot uitstapjes met automobiel - en na de Tweede Wereldoorlog - per touringcar werden door inventieve ondernemers aangeboden, naarmate de mogelijkheden daartoe zich voordeden.¹

Als gevolg van de opkomst van het toerisme ontstond de behoefte aan reclame. Mond-op-mond-reclame voor je hotel is natuurlijk de beste aanbeveling. Visueel blijft de boodschap echter beter in het geheugen hangen als er een plaatje bij geleverd wordt: een foto of tekening. De hotelhouder had dat natuurlijk snel door en zorgde voor dergelijk materiaal: drukwerk waarop zijn hotel afgebeeld was. Eventueel met vermelding van nuttige gegevens over ligging enz. De fotografie stond nog in de kinderschoenen en in het algemeen kan gesteld worden dat pas na de Tweede Wereldoorlog het zelf maken van vakantiekiekjes gemeengoed werd. Wilde men de "thuisblijvers" laten zien waar men zijn vakantie had doorgebracht, dan kon dat doorgaans dus slechts aan de hand van "ansichtkaarten". De hotelhouders, (souvenir-)winkeliers, uitbaters van grotten en andere bezienswaardigheden gingen, om aan die vraag te voldoen, ook kaarten verkopen.

Een aantal omstandigheden leidde er toe dat de ansichtkaart² rond 1900 in het Geuldal aan een reusachtige opmars kon beginnen.

Invloed van de Postwetgeving

Was het verlagen van het portotarif voor kranten het "startsein" voor het drukken van "Het Limburgsch Nieuwsblad"³ zo was het opheffen van het monopolie van de Posterijen op de uitgifte van geïllustreerde briefkaarten⁴ op 1 april 1892 het begin van de ansichtkaart - ook wel prentbriefkaart genoemd - in Nederland. De Posterijen hadden tot dan toe wel briefkaarten, met ingedrukte zegelwaarde van 2½ cent, op verzoek van particulieren, bedrukt met afbeeldingen⁵, maar elke eventueel particulier vervaardigde kaart werd bij verzending belast met het brieftarief van 7½ cent.

Rotswoningen te Geulem, veel voorkomend motief rond 1900, Lichtdruck von Stengel & Co., Dresden

De "commercie" kon dus sinds april 1892 wel kaarten gaan drukken en uitgeven, er bleven toch nog enkele hinderlijke post-eisen bestaan. Het formaat⁶ en de kaartdikte waren geen probleem. Maar wel dat één kaart-zijde helemaal gebruikt moest worden voor het adres (en de postzegel), terwijl de keerzijde gebruikt mocht worden voor afbeelding en de door afzender daarbij te schrijven mededelingen. En bij lange berichten werd dus over de afbeelding heen geschreven! Bij Koninklijk Besluit van 15 september 1905 werd bepaald dat de adreszijde van de kaart middels een verticale streep mocht worden verdeeld: de rechterzijde bestemd voor het adres en de linkerzijde te ge-

bruiken voor eventuele mededelingen.

Om het buitenlandse postverkeer duidelijk te maken dat de verzonden kaarten aan de bepalingen van de via de Wereldpostvereniging (U.P.U.) met de diverse landen voor het wederzijds verkeer gesloten verdragen voldeden, werden op de adreszijde soms wel 14 verschillende benamingen voor de "briefkaart" gedrukt.

Postkarte — Carte postale — Post card — Dopisnice — Levelező-
Lap — Karta Dopisnica — Brefkort — Karta korespondencyjna
Briefkaart — Cartolina postale — Brevkort — Tarjeta postal
Cartao postal — ОТКРЫТОЕ-ПИСЬМО

14 benamingen op een briefkaart uit Geulem

Sinds 1871 bestond er een aanzienlijk verschil in het porto voor het verzenden van brieven en briefkaarten. Door voor ansichtkaarten met maximaal slechts de afzendersnaam en datum als geschreven tekst [vijf woorden], onder vermelding van DRUKWERK, het speciaal drukwerk-tarief van toepassing te verklaren, werd de verzending van ansichtkaarten nog aanzienlijk goedkoper: 2½ cent voor een (beschreven) briefkaart tegenover 1 cent voor eenzelfde kaart met DRUKWERK-vermelding.

Bij verzending als "drukwerk" de woorden BRIEFKAART / carte postale doorhalen

En door gebruik te maken van de "Postzegeltaal" (het plakken van de postzegel op een afwijkende manier) of "het schrijven onder de postzegel" kon er toch nog een boodschap voor 1 cent mee verzonden worden.

De nieuwste internationale postzegeltaal, op een kaart uit 1905

Op 1 januari 1905 krijgt mevrouw C. van Schalen 1000 (postale) kussen

Om in de eerste jaren van het “kaartverkeer” de verzender op dit verschil in postale behandeling te attenderen, werd daartoe wel een speciale tekst op de “postzegelplek” gedrukt.⁷

Voor de relatief dure posttarieven in het begin van de 20^e eeuw kregen de verzenders van post wel “waar voor hun geld”, namelijk een snelle, betrouwbare verzending en bestelling. De postzegels op de kaarten werden afgestempeld, waarbij de behandelperioden (bijvoorbeeld 8-9N oftewel tussen 8 en 9 uur 's-avonds voor het kantoor Valkenburg of 8-12V[oormiddag] voor het hulpkantoor Houthem) duidelijk in het stempel werden aangegeven. In de plaats van aankomst werd een soortgelijk stempel geplaatst, zodat de vervoerstijd duidelijk te controleren was. Gevoegd bij het feit dat er wel vijf postbestellingen per dag werden uitgevoerd (en tegen extra betaling ook een spoedbestelling 's nachts mogelijk was): 's morgens gepost en nog diezelfde dag in Nederland, België of Duitsland bezorgd!! Deze snelle, betrouwbare communicatiewijze werd dan ook vaak gebruikt om het “thuisfront” een behouden aankomst of verwacht tijdstip van terugkeer te melden. [De telefoon, in 1881 in Nederland ingevoerd, stond rond 1900 nog in de kinderschoenen en was nauwelijks beschikbaar⁸, de mobiele telefoon verschijnt pas tegen het einde der 20^e eeuw].

Verzamelwoede

Postzegels werden in Nederland sinds 1852 uitgegeven en waren in de loop der jaren een geliefd verzamelobject bij jongens en mannen geworden. Rond 1900 kwamen de prentbriefkaarten, een nieuwigheid, in grotere oplagen op de markt. En de meisjes en vrouwen stortten zich massaal op het verzamelen van deze kaarten. Maar zoals bij alle “hypes” duurde deze massabevlieging niet erg lang. De piek viel in de jaren 1900–1906, waarna alleen de “serieuze” verzamelaars(ers) overbleven. In wezen kan ik weinig verschil ontdekken tussen deze kaartenverzamelwoede in het begin van de 20^e eeuw, de sigarenbandjes direct na de Tweede Wereldoorlog, de Flippo's en andere hebbedingetjes enz. En wanneer er waardestijgingen voorgespiegeld worden, is het hek helemaal van de dam en steekt de speculatie de kop op. Als de belofte “gouden bergen” daarna uitblijven (en dat kan men bij de continue grote stroom van kaarten-uitgaven verwachten), verflauwt de belangstelling. De meeste verzamelwoedes gaan dan ook snel over, maar kennen soms een opleving.

De belangstelling voor oude prentbriefkaarten is tegenwoordig weer erg groot, vergelijkbaar met de interesse die de als paddenstoelen uit de grond rijzende heemkundeverenigingen weten te wekken voor het eigen “heem”. En bij het leren kennen van de eigen omgeving, zijn de afbeeldingen op prentbriefkaarten zeer nuttig: aan de hand van beelden kan men zien wat er in de laatste honderd jaar onveranderd is gebleven, en waar welke veranderingen plaatsvonden.

De Heemkundevereniging Houthem-St. Gerlach heeft dan ook, in haar korte bestaan, een aardige collectie ansichtkaarten opgebouwd. Aan een beschrijving en eenvoudige toegankelijkheid wordt gewerkt.

27 augustus 1897. "Ik hoop dat je me eenige gezichtskaarten wilt sturen want daar doe ik collectie in". Vooralsnog is dit de oudst bekende kaart uit Houthem

Ook wordt geprobeerd om een beeld te krijgen van de enorme hoeveelheid diverse kaarten in de afgelopen eeuw gedrukt met afbeeldingen uit Geulhem en Houthem en in mindere mate Broekhem. En dan blijkt dat het soms moeilijker lijkt om sommige kaarten uit de naoorlogse jaren te vinden dan die welke rond 1900 zijn uitgegeven. Verklaarbaar uit de verzamelhype uit het begin der 20^e eeuw.

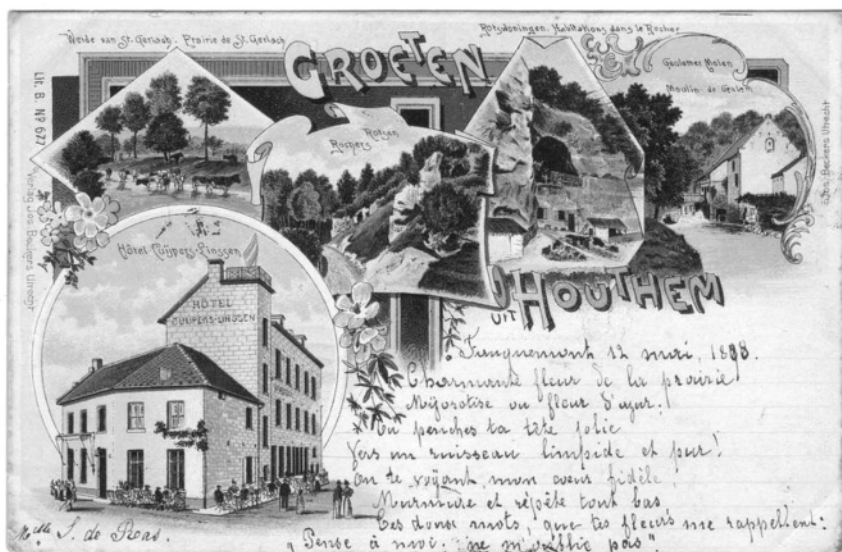
Introductie van de prentbriefkaarten

Hoewel er al bij de Wereldtentoonstelling in 1883 te Amsterdam geïllustreerde (herinnerings-)kaarten werden uitgegeven door Franz Schemm uit Neurenberg, kwam de internationale doorbraak pas bij de Wereldtentoonstelling te Parijs in 1889. Bij de tentoonstelling te Amsterdam in 1895 (na de opheffing van het monopolie der posterijen) werden door N.J. Boon een serie van tien verschillende kaarten aangeboden. De Wereldtentoonstelling te Stockholm in 1897 gaf een vloed van, door kunstenaars ontworpen, kaarten te zien.

De wereldtentoonstellingen boden ondernemers internationaal de gelegenheid om hun nieuwste producten, o.a. in druktechniek, en daarbij behorende souvenirs op de markt te brengen. Duitsland, toonaangevend op industrieel gebied, had ook het gebied van de druktechniek een aanzienlijke voorsprong. In Leipzig, Berlijn en Neurenberg waren tientallen drukkerijen die zich reeds vóór 1900 bezighielden met het grootschalig drukken van prentbriefkaarten. De vertegenwoordigers van die drukkerijen-uitgeverijen trokken Europa door, introduceerden hun waren en namen de bestellingen op. Doordat de capaciteit in bijv. Leipzig (circa 20 grote drukkerijen) aanzienlijk groter was dan bij de

Limburgse “drukkertjes”, zien we in het begin voor het “bulkwerk” veel uitgaven verzorgd door bijvoorbeeld Dr. Trenkler uit Leipzig. Kleinere, lithografische en fotografische oplagen konden door de plaatselijke drukker (Crolla) of bijvoorbeeld via fotograaf Cohnen verzorgd worden.

Grote “Hollandse” uitgevers begeven zich daarna ook op de ansichtkaartenmarkt in het Geuldal. Weenenk & Snel uit Den Haag (wiens kaarten in de beginperiode door Dr. Trenkler in Leipzig gedrukt werden), Schaefer te Amsterdam, Gebroeders van Straaten te Middelburg, zijn namen die veelvuldig op Geulhemse kaarten voorkomen. Doorgaans maakten uitgevers gebruik van elders gevestigde (veelal Duitse) drukkers.

Kleurrijke lithografie van Houthem op 12 mei 1898 verzonden en 13 mei 1898 ontvangen te Pontoise (Departement Seine et Oise): “Pense à moi; ne m’oubliez pas”

Ontwikkeling der druktechnieken

De meest kleurige lithografieën vormen het feitelijke begin van de ansichtkaarten. De motieven werden op steenplaten getekend en daarvan gedrukt. Het nadeel was de geringe oplage, die men per behandelde steen kon drukken, zodat rond 1900 het lichtdrukprocédé in de mode kwam. De eerste drukken met dit procédé vielen nogal donker uit: door een maan op de kaart bij te drukken kreeg men de indruk dat het hier om een nachtopname ging. Deze Mondscheinkarten laten overigens scherp gestoken afbeeldingen zien, doorgaans zwart-wit, soms ook nagekleurd (veelal verzorgd door thuiswerksters). Pas na 1905 kwam de echte kleurendruk op.

"Zie de maan schijnt door de bomen" zgn. Mondscheinkarte van de Geulemolen, uitgegeven door Kunstverlag J. Goldiner te Berlijn

Boekdruk, daarna tot ongeveer 1920 in zwang, maakte grotere oplagen mogelijk: aan de hand van zwart-wit foto's gedrukt en vaak ook gekleurd, waarbij de kleuren echter vaak niet met de werkelijkheid overeenkwamen.

Koperdiepdruk maakte daarna zeer fijnkorrelige druk mogelijk, maar de kaarten zijn vaak blauwig of bruinachtig.

Vanaf 1930 tot ca. 1950 worden fotokaarten dan industrieel vervaardigd, en de kaarten dragen vaak de tekst: "echte fotografie".

De kleurenoffsetdruk tenslotte heeft de hele zwart-wit ansichtkaart verdrongen, zodanig dat anno 2010 nagenoeg slechts prachtige gecombineerde veelkleurige, en vaak ook nog fantasiekaarten de kaartenmarkt overheersen.

"Fatsoenlijke" afbeeldingen van markante objecten zijn zeldzaam geworden. Verzameld worden deze moderniteiten niet meer: ze spreken blijkbaar niemand meer aan.

Fotograaf, drukker, uitgever

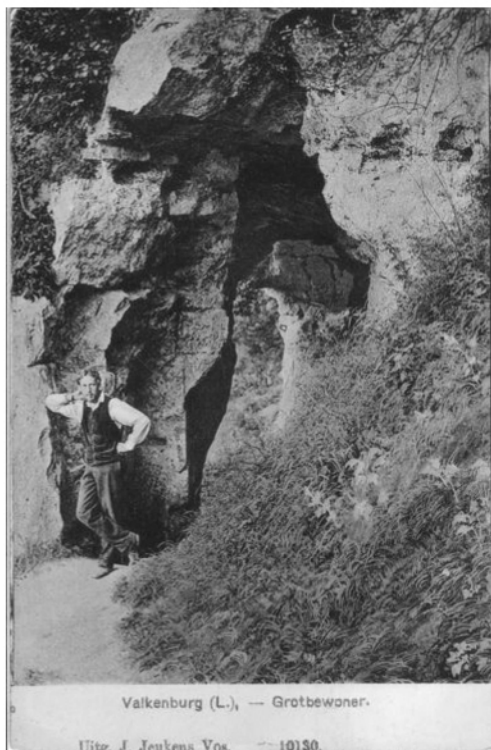
Om een prentbriefkaart te kunnen produceren is allereerst een afbeelding nodig. Een foto van een object geeft, beter dan een tekening of schilderij, de essentie daarvan weer. Een fotograaf maakte een foto, die door een drukker werd vermenigvuldigd en door een uitgever werd verspreid. Maar om als fotograaf te kunnen/mogen werken had men uiteraard apparatuur, kennis en waarschijnlijk een licentie nodig. Dergelijke lieden waren er rond 1900 niet zoveel. De Duitse drukkerijen zullen hun eigen fotografen hebben laten rondreizen en hun namen zullen wel nooit achterhaald kunnen worden. De naam van de in Valkenburg gevestigde Johann Cohnen duikt geregeld op.

Mysterie is de fotograaf die vele foto's van de grotwoningen en hun bewoners te Geulem maakte en daartoe zelf in een grotwoning zou hebben gewoond. Op een zelfportret, met onderschrift *Grotbewoner*, zou hij afgebeeld zijn: duidelijk een heerschap dat qua kleding en houding niet beantwoordt aan het beeld van de armelijke grotbewoners.

Tot de invoering van de Auteurswet in 1912 was het niet ongebruikelijk dat dezelfde afbeeldingen op kaarten van verschillende drukkers voorkwamen. "Nadruk verboden" wordt na 1912 wel op de kaartachterzijde gedrukt, maar voor de landschapsopnamen eigenlijk overbodig. Een soortgelijke foto schieten vanuit nagenoeg dezelfde positie is blijkbaar geen plagiaat.

In de periode na 1950 werden kaarten doorgaans alleen nog maar bij grote industriële foto-ondernemingen gedrukt, zoals Simons, JosPé, van Leer, Trio enz.

De kaarten geven nog wel de naam van de uitgever, maar, op een incidenteel drukkerslogo na, geen indicatie van de drukker.

Is deze persoon werkelijk een grotbewoner? Of zelfportret van een fotograaf?

Copyright, portretrecht, bescherming van privacy. Onderwerpen die aan de orde zouden kunnen komen als men kaarten met daarop afgebeelde personen (bijv. kinderen van Muva-uitgever Muurmans of eigenaars/personeel vereeuwigd op kaarten van hotels, pensions en attracties) zou publiceren. Zolang geen commercieel belang in het geding is, is er naar mijn mening geen aanleiding om zich daarover het hoofd te gaan breken. Maar dat er meer achter een ansichtkaart kan schuilen dan men bij de eerste aanblik denkt, moge duidelijk zijn.

Datering der ansichtkaarten

Bij verzonden ansichtkaarten zal het meestal niet al te moeilijk zijn om het gebruiksmoment uit het poststempel af te lezen. Hoewel een weinig gevraagde kaart natuurlijk pas jaren na het drukken kan zijn verzonden, is er dan toch ten minste een indicatie. Moeilijker wordt het als de postzegel is verwijderd en een aankomststempel ontbreekt. Dan moet men het druktijdstip, evenals bij ongebruikte kaarten, uit andere kenmerken gaan afleiden. De verschillende kaarttypen kunnen al grofweg in volgende tijdsperiodes worden ingedeeld:

- lithografische en "Mondschein" kaarten 1895–1905;
- kaarten met ongedeelde adreszijde dateren vóór 1910;
- kaarten met gedeelde adreszijde zijn sinds 1905 mogelijk;
- kaarten met extra schrijfstrook op voorzijde vóór 1910;
- kaarten met witrand vanaf ca. 1918 tot 1955;
- matte zwart-wit kaarten zijn vóór de Tweede Wereldoorlog gebruikelijk terwijl nadien de glanzende kaarten in de mode komen; dan verschijnen ook de gekartelde randen;
- ingekleurde kaarten (handwerk) komen vanaf 1900 voor, maar gedrukte kleuren, die de zwart-wit kaart helemaal zullen verdringen, zetten pas in de zestiger jaren goed door;
- reliëfkaarten (met tussen fotopapier en kaartondergrond in vorm geperst papier-maché) ziet men praktisch alleen vóór 1910.

Voor de huidige verzamelaar een waar eldorado, maar helaas nagenoeg zonder gepubliceerde informatie over de aantallen en soorten uitgegeven kaarten, zonder druk- en uitgeversgegevens, zonder "catalogus" of inventaris. Het Martin Stevens Fonds en de Stichting Beeldarchief, beide te Valkenburg, bezitten vrij omvangrijke collecties, die deels digitaal ontsloten zijn, maar helaas slechts de kaartvoorzijde in beeld brengt. Ook onze heemkundevereniging is de afgelopen winter begonnen met de beschrijving van haar kaartenmateriaal. Uiteindelijk zal slechts een brede samenwerking tot een benadering van een totaaloverzicht kunnen leiden. Volledigheid zal echter een utopie blijven.

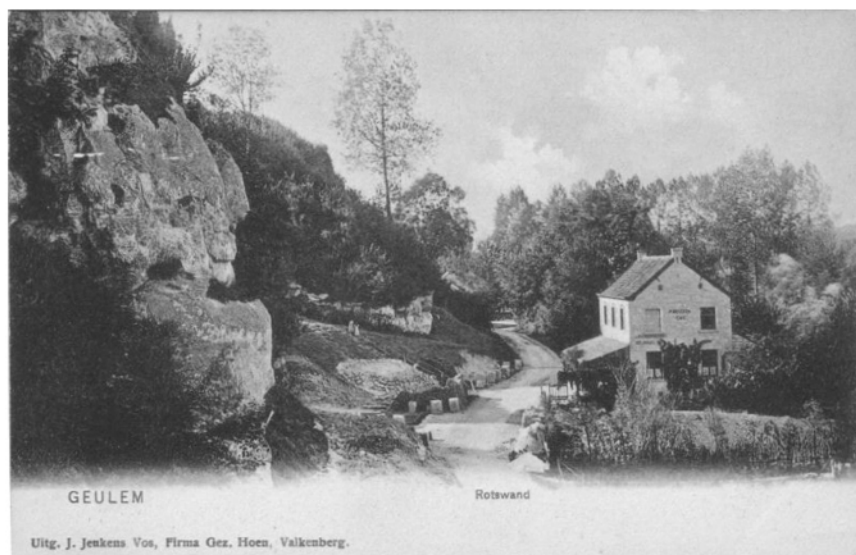
Houtemerweg vóór "hotel Oranje Nassau". De naam Valkenberg (postaal ingevoerd in 1901) werd in 1905 weer vervangen door Valkenburg

Zijn prentbriefkaarten belangrijk voor onze heemkundevereniging?

De objecten op de kaarten zijn natuurlijk doorslaggevend voor de datering. Als op een kaart van de Geulwandelweg het gebouw (pompsation) van de waterleidingmaatschappij niet voorkomt, stamt deze kaart van vóór 1904. Aan-/afwezigheid van bijvoorbeeld Hotel Vue des Montagnes, Huize de Hoge Barakken (Kasteel Geulzicht), Huize Krijger, het aanzicht van de Geulhemer Geulbruggen, toestand van de rotswoningen en/of rotswand, afgravingen, allemaal indicaties voor het tijdstip waarop de foto is genomen en de kaart kan zijn gedrukt.

Onze heemkundevereniging stelt zich mede ten doel om alle relevante feiten en gebeurtenissen in de geschiedenis van Houthem (Geulhem en Broekhem) vast te leggen en zodoende datering van de vele honderden kaarten (en foto's) uit ons werkgebied te vergemakkelijken. En dan gaat het vaak niet om ingewikkelde zaken. Ook de beantwoording van simpele vragen als de exploitatieperiode van een camping tussen de Geularmen te Geulhem of achter/naast de uitspanning van de weduwe Pasmans, de activiteiten van de Kleine Bazar, café Roijen en/of Klein Zwitserland enz. kunnen uiteindelijk helpen om een beter beeld van ons verleden te krijgen.

De prentbriefkaarten die de ons bezoekende toeristen zo overvloedig verzonden (welke Houthemer kocht eigenlijk wel eens een kaart voor eigen gebruik of verzameling?) kunnen een belangrijke bijdrage vormen voor de kennis van onze eigen dorpsgeschiedenis.

Het pand van P. Weusten, café, gids voor de [koepel]grot, melkhuis vóór 1905

Voetnoten

¹ De Telegraaf van 7 augustus 2009 meldt de “nieuwigheid” dauwtrappen op Château St. Gerlach, waar een blotevoetenpad aangelegd zal worden, immers “De dauw op het gras geeft een zuiverende werking”.

² Een in grotere oplagen voor het publiek verkrijgbare op postkaartformaat vervaardigde afbeelding.

³ Zie: Houthems Krantenuitgeverij. In: ‘t Sjtiegelke nr. 29 blz. 27–32

⁴ De wettelijke invoering van de briefkaart in Nederland werd door een wijziging van de Postwet per 1 januari 1871 mogelijk gemaakt. Het verschil met het brieftarief stimuleerde het gebruik van brief(/post/correspondentie)kaarten enorm. Vooral in het zakelijke verkeer werden er veel verzonden. Het postverkeer was snel en betrouwbaar. Telegraferen en telefoneren - zo al mogelijk - was duur.

⁵ Bijvoorbeeld in 1890 een lithografiekaart “Groet uit Valkenburg”, met afbeeldingen van de Ruïne, de Grendelpoort en het Hotel Vossen.

⁶ Minimaal [maximaal] 9 [18] cm in de lengte en 6 [13] cm in de breedte.

⁷ Het verschil in tarief tussen drukwerk in kaartvorm en briefkaarten werd in 1976 opgeheven; het verschil tussen brief- en briefkaarttarief per 1 januari 1997, zodat tegenwoordig op een ansichtkaart dezelfde postzegel geplakt moet worden als op een brief.

⁸ Op 1 september 1903 wordt te Valkenburg (L.) een intercommunaal rijkstelefoonbureau voor het algemeen verkeer geopend. Diensturen op werkdagen in de zomerperiode van 1 juni - 15 sept. van 7.30 voorm. tot 8.30 nam. (Greenwichtijd); Op zon- en feestdagen geen dienst.